

DR. PËLLUMB XHUFİ (TIRANË) SHQIPTARËT NË MBRETËRINË SERBE TË NEMANJIÇËVE

Në “Jetën e Stefan Nemanjës”, shkruar nga i biri, Stefani i Kurorëzuar, tregohet se aty nga viti 1185 themeluesi i dinastisë mbretërore serbe “bashkoi me atdheun e parë të tij krejt krahinën e Nishit: Zveçanin, Lipjanin, Moravën, Vranjën, trevën e Prizrenit, dy Pologet dhe zonat kufi me to ... duke mundur me ndihmë të Zotit armiqtë barbarë”¹. Varianti i kësaj jete, i shkruar nga Shën-Sava shton se po në atë kohë Stefan Nemanja i zgjeroi pushtimet e tij në Podrimje, në Llap, në Pult si dhe në viset e Dioklesë bregdetare me qytetet e Danjës, Sardës, Drishtit, Shkodrës, Shasit, Ulqinit e Tivarit².

Këto njoftime nga jeta e Stefan Nemanjës, ndonëse nuk janë të vetmet³, janë padyshim në eksplicitet mbi çështjen e ekspansionit të shtetit mesjetar serb nga djepi original i tij i Rashës në drejtim të tokave e popullsisë shqiptare në jug e jugperëndim të tij⁴. Në vitet që pasuan serbët mundën t’i shtrijnë akoma më tej këto pushtime, madje gjatë sundimit të car Stefan Dushanit, të gjitha trojet shqiptare deri në kufijtë e Tesalisë, u përfshinë për një periudhë 10-vjeçare nën sundimin serb⁵. Sidoqoftë, qenë pikërisht viset e Dioklesë e të Dardanisë së dikurshme ato që në mënyrë të qëndrueshme mbetën në përbërje të shtetit serb të Nemanjiçëve përgjatë dy shekujve të ekzistencës së tij. Gjë kjo që, atëherë ashtu si sot, përcaktoi lindjen e një “problemi shqiptar” në politikën serbe.

Dokumentacioni i kohës është për fat të keq mjaft i shtrënguar që të mund të ndriçojë kënaqshëm periudhën dyshekullore të marrëdhënieve të shqiptarëve me serbët në kuadrin e Mbretërisë së Nemanjiçëve. Megjithatë, në qoftë se sillet ndërmend pamja e qyteteve të Ulqinit, të Tivarit, të Shkodrës, të Drishtit e të Danjës, “të rrafshuara njësh me tokën”, siç pohohet në “Jetën e Stefan Nemanjës” e në të tjera burime të kohës⁶, nëse i besohet një shënimi historik nga Berati, ku thuhet se gjatë rrethimit të këtij qyteti nga serbët më 1356, ushtarët e egërsuar të mbretit Urosh “nxorën edhe të vdekurit nga varri”⁷; nëse i besohet Kronikës së Janinës, që rrëfen se si një despot serb zbavitte të koleksiononte sytë e shqiptarëve të therur prej tij e krenohet të vetëquhej “vrasës i shqiptarëve (allvanitoktonos)”⁸; dhe në fund, nëse i besohet frëngut Guljelm Adam, i cili më 1332 dëshmonte se shqiptarët ishin aq tepër të ndezur nga urrejtja kundër serbëve, saqë “mezi ç’prisnin t’i konsakronin duart në gjakun e tyre”⁹. Në qoftë se pra, u referohemi dëshmive të tilla, do të duhej të prananim se në fund të kësaj bashkëjetese të detyruar pothuajse dyshekullore, në marrëdhëniet shqiptare-serbe mbisundonte një atmosferë e helmuar, që arrinte deri në urrejtje raciale.

Sigurisht marrëdhëniet shqiptare-serbe në mesjetë paraqiten më komplekse nga ç’mund të duket, duke gjykuar nga dëshmitë e përmendura. Sidoqoftë duhet thënë se, duke nisur nga fundi i shek.XII, ato u kushtëzuan së tepërmi nga raporti pushtues - i pushtuar që u krijua atëherë ndërmjet serbëve e shqiptarëve. Përfshirja në kufijtë e shtetit serb e trevave të Dioklesë e të Dardanisë antike solli një përmbyse në statusin

e popullsisë shqiptare të atyshme. Deri atëherë (fundi i shek.XII), këta kishin qenë përfshirë në kuadrin e një shteti mbinacional, siç ishte Perandoria Bizantine, e cila, siç dihet, nuk identifikohet me një komb të caktuar¹⁰. Për shtetasit bizantinë të çdo kombësie, pushteti bizantin konkretizohej nëpërmjet strukturave të administratës ushtarake e civile lokale, e cila zakonisht i besohet parisë vendëse¹¹.

Pushtimi serb solli një ndryshim esencial në këtë pikë. Me shumë të drejtë studiuesi i së drejtës mesjetare serbe, M.Mladenović, thoshte dikur se shteti serb i nemanjiçëve nuk qe aspak një shtet i të gjithëve e për të gjithë. Ai qe shtet i serbëve për serbët¹². I ngritur mbi një bazë të tillë ideologjike, ai i privonte nga çdo lloj hapësire popullsitë e tjera të futura me dhunë në përbërje të tij¹³. Kjo është arsyeja që impakti me shtetin serb u përjetua nga shqiptarët si një pushtim i huaj. Shembuj si ai i disa bujarëve shqiptarë që më 1319 stigmatizohnin "tiraninë dhe zgjedhën e padurueshme të mbretit të Rashës" janë padyshim provë e një ndërgjegjeje të re të shqiptarët¹⁴. Në këtë kuptim, duket me vend të pohohet se pushtimi serb i trojeve veriore nacionale shqiptare bëri të ndizet njërën nga shkëndijat e para të vetëdijes nacionale shqiptare dhe i paracaktoi qysh atëherë këto troje si vatër jetike e kësaj vetëdije.

Siç u tha më parë, aneksimi i territoreve të gjera me popullsi shqiptare, siç qenë viset e Zetës, të Kosovës e të Maqedonisë Perëndimore, i vuri nemanjiçët serbë përballë një problemi shqiptar. Nevoja e zgjidhjes në një farë mënyre e këtij problemi të mpreshtë, u bë akoma më imperative për sa kohë serbët e zhvendosën epiqendrën e shtetit të tyre pikërisht në këto treva¹⁵. Në krahasim me Rashën, atdheun original të serbëve, ky brez pushtimi, që shtrihet nga bregdeti deri në thellësi, ishte tejet i pasur e i hapur ndaj komunikimit me botën e jashtme e, në një farë mënyre, mund të thuhet se serbët u bënë të njohur dhe hynë në analet e qytetërimit pikërisht pasi u shfaqën në këto gjerësi gjeografike.

Duke u spostuar në jug-qendrat politike e kishtarë të shtetit të tyre, Nemanjiçët serbë nuk harruan të shkatërrojnë strukturat e vjetra sociale e politike që gjetën këtu. Masa kryesore në këtë drejtim ishte rrënimi ekonomik e shfuqizimi politik i bujarisë vendëse¹⁶. Njoftime të ndryshme historike mbi shpronësimin e dëbimin e dhunshëm të bujarëve shqiptarë flasin për një përpjekje të kalkuluar që synonte rajaizimin e shoqërisë shqiptare të këtyre viseve¹⁷. Si rezultat, aty nga fillimi i shek.XIV pothuajse tërësia e tokave të Kosovës, të Maqedonisë Perëndimore e të Zetës (Mali i Zi) u ishte shpërndarë feudalëve e sidomos manastireve serbe që u ngritën këtu me ngut¹⁸.

Por problemi nuk zgjidhej vetëm me eliminim e shtresave të larta të shoqërisë shqiptare. Qoftë edhe si proletarë, shqiptarët përbënin në Mbretërinë Serbe një faktor të fuqishëm numerik e për këtë arsye ata qenë atëherë, jo më pak se sot, një "faktor destabilizues", për të përdorur një term të Bogdanoviçit, historian serb i avangardës¹⁹. Këtu zë fill një politikë e tërë serbizimi e dëshmuar që nga i pari i Nemanjiçëve në shek.XII e deri tek i fundmi i tyre, Stefan Dushani. Akti më domethënës i kësaj politike dëshmohet të ketë qenë konvertimi i dhunshëm i shqiptarëve në ortodoksinë serbe. Për nga dimensionet dhe pasojat, ky problem deri tani i neglizhuar nga historiografia jonë, do të meritonte një vëmendje krejt të posaçme.

Pushtimi serb i shek.XII e gjeti popullsinë shqiptare të viseve veriore e verilindore të lidhura kishtarisht me ortodoksinë bizantine (Kosovë e Maqedoni) e me katolicizmin roman (Diokle-Zetë)²⁰. Ngjarjet e fundit të shek.XII që lidhen nga njëra anë

me ekspansionin jugor të shtetit serb dhe nga ana tjetër me krizën e thellë të Perandorisë Bizantine e të kishës së Kostandinopojës, përbëjnë sfondin politik të dy dukurive që vihen re në atë kohë në trevën që na intereson: nga njëra anë kemi depërtimin e katolicizmit nga viset bregdetare në thellësi të territoreve shqiptare të verilindjes. Në fakt, duke filluar nga viti 1204, përveç peshkopatave tradicionale katolike të Tivarit, të Ulqinit, të Shkodrës, të Danjës, të Drishtit dokumentet dëshmojnë të tilla edhe në Prizren, në Shkup, në Graçanicë, në Trepçë, në Novobërdë etj²¹. Jo vetëm kaq, por dëshmi të veçanta, siç është një diplomë e car Stefan Dushanit e vitit 1346, pohojnë se kisha e priftërinj katolikë kishte edhe në fshatra të thella, gjë që tregon se katolicizmi që kthyer në këto zona në një fenomen masiv²². Ofensiva e kishës së Romës në Lindjen ortodokse ose dobësimi i kishës së Kostandinopojës nuk mjaftojnë për të shpjeguar përmasat e një dukurie të tillë. Përqafimi i ritit katolik në këto domene të dikurshme të ortodoksisë bizantine duket më tepër të ketë qenë një formë reagimi e shqiptarëve ndaj presionit mbytës të shtetit e të kishës serbe, që pikërisht në atë kohë po zbatonin një politikë të egër konvertimi të shqiptarëve, katolikë e ortodoksë, në kishën nacionale serbe. Aspektet e veçanta të kësaj politike i ndriçojnë një numër i konsiderueshëm të dhënash që vijnë nga udhëtarë, emisarë katolikë, nga kancelaritë e papëve e të vetë mbretërve serbë. Konvertimi në kishën serbe që një drejtim prioritar i shtetit serb, e për këtë mjafton t'i hidhet një sy kodit të Stefan Dushanit, që në njëfarë mënyre ishte Kushtetuta e Mbretërisë mesjetare Serbe. Të ashtuquajturat nene antiheretike të këtij kodi sanksionojnë që të gjithë shtetasit e Mbretërisë Serbe, anëtarë të një komuniteti të huaj duhej të ripagëzoheshin në kishën serbe. Në veçanti katolikët, por edhe ortodoksët e ritit bizantin, që refuzonin të bënin një hap të tillë, kërcënoheshin me ndëshkime të rrepta, që shkonin nga konfiskimi i pasurisë, dëbimi, burgimi, damkosja me hekur të nxehtë e deri në dënimin me vdekje²³. Kodi në fjalë sanksionon rolin e mbretit serb si mbrojtës i kishës serbe e si çrrënjësës i "herezisë"²⁴.

Kuptohet që në kushte të tilla problemi del jashtë kuadrit të thjeshtë fetar. Motivi i Frenëzisë antikatolike e mbretërve serbë kuptohet mirë porsä që konstatohet se gjeografia e ritit katolik në Mbretërinë e Nemanjiçëve përputhet thuajse plotësisht me atë të etnosit shqiptar. Katolikët e Mbretërisë Serbe në shek.XII-XV i përkisnin kryesisht kombësisë shqiptare. Akoma në shek.XVII Pjetër Bogdani pohonte se në viset e Malit të Zi, të Kosovës e të Maqedonisë kur thuhej "katoliku" kihej parasysht shqiptari²⁵. Që shqiptarët të ripagëzoheshin në kishën serbe do të thoshte praktikisht t'i futeshin procesit të shkrirjes së tyre në komunitetin serb. Asimilimi kishtar, asimilimi kulturor, asimilimi etnik s'qenë veç shkallë progresive të të njëjtit proces serbizimi, që fillonte pikërisht me aktin formal të ripagëzimit e njëkohësisht të marrjes së një emri të ri sllav²⁶. Ky moment duhet theksuar, sepse pikërisht këtu qëndron arsyeja që në trevat e pushtuara nga serbët vihet re në këtë kohë një përhapje e antropnimisë sllave në subjekte shqiptare²⁷.

Gjithësesi, ballafaqimi ndërmjet "shizmatikëve", nga njëra anë, dhe "latinëve", nga ana tjetër, për të cilin flitet vazhdimisht në burimet kishtarë, por dhe laike të shek.XII-XV, është në fakt ballafaqim ndërmjet serbëve e shqiptarëve. Gjuha shpeshherë dogmatike e dokumentacionit mesjetar nuk arrin të fshehtë përmbajtjen e vërtetë të këtij konflikti në dukje fetar. Në fund të fundit situata nuk është specifike vetëm për trojet shqiptare. Askush nuk e vë në dyshim, p.sh., se në Boheminë e shek.XIV-XV

luftërat e egra ndërmjet “heretikëve” husitë dhe besnikëve katolikë ishin në thelb luftë e popullit të shtypur çek kundër sunduesve gjermanë²⁸. Çekët nuk hezituan të braktisin kampin e ortodoksisë katolike që i bashkonte me shtypësit e tyre, dhe të hidheshin në prehërin e një “feje të re” që i ndante dhe i griste kundër gjermanëve.

Ky gërshetim i motivit fetar me atë nacional, dhe vetëm ky, do të shpjegonte brutalitetin me të cilin shteti serb në viset e pushtuara shqiptare u përpoq të realizojë atë që në kodin e Stefan Dushanit quhet “çrrënjosje e herezisë katolike”.

Është evidente se në trevat ku etnosi shqiptar u ballafaqua me serbët, kisha katolike u bë njëlloj: refugium peccatorum, dhe kjo e shpjegon suksesin e jashtëzakonshëm që proselitizmi roman arriti në viset e Kosovës e të Maqedonisë në kohën e pushtimit serb. Përqaftimi i katolicizmit ishte në këto zona më tepër një çështje oportuniteti politik se sa çështje besimi²⁹. Në fund të fundit vetë misionarët katolikë, që u dërguan në atë kohë në këto treva, kishin pasur rastin të konstatonin se shqiptarët nuk genë as katolikë e as ortodoksë të kulluar³⁰.

Përqaftimi qoftë edhe formal i katolicizmit, përveç se vinte një vijë të qartë demarkacioni ndërmjet shqiptarëve e serbëve, kishte edhe një tjetër efekt të rëndësishëm. Ai hidhte një urë lidhëse midis shqiptarëve dhe fuqive katolike të Evropës të prira nga Papati³¹. Duke bërë këtë ai e inkadronte rezistencën e shqiptarëve në koalicionin e fuqishëm antiserb të monarkëve katolikë të Evropës që Papati u përpoq të realizojë sidomos në fillimin e shek.XIV. S’ka dyshim që në përvijimin e këtij fronti luajti një rol vendimtar prishja e serbëve me anzhuinët francezë, deri atë kohë aleatë të tyre³². Presioni serb drejt Bosnjës, Dalmacisë e Shqipërisë së Mesme (Durrësi), prekte drejtpërsëdrejti interesat e anzhuinëve, që si titullarë të kurorës së Hungarisë e të Napolit, kishin pretendimet e tyre mbi këto territore.

Interesat e përbashkëta i dhanë formë ndërmarrjeve të mëdha kundër serbëve, siç qe kryqëzata e vitit 1319 apo ajo e vitit 1331, kur angazhimi i Papatit, i Napolit dhe i Hungarisë gjeti një rezonancë të fortë të bujarët shqiptarë e kroatë³³. Shqipëria u kthye atëherë në një bazë operacionale të Perëndimit kundër sllavëve³⁴. Më 1331 misionari frëng Guljelm Adami bënte projektin e një kryqëzate kundër Stefan Dushanit, e cila do të mbështetej në kontributin thuajse ekskluziv të shqiptarëve. Sipas tij, Franca mund të mjaftohej të merrte pjesë në këtë kryqëzatë vetëm me një trupë simbolike, që, më tepër se kontribut real ushtarak, do të shërbente për të nënvizuar angazhimin në të të Evropës katolike³⁵.

“Ndërkombëtarizimi” i çështjes së shqiptarëve në Mbretërinë Serbe, ku padyshim luajti rolin e vet të madh aderimi i tyre, në frontin katolik evropian, i hapi jo pak telashe nemanjiçëve serbë. Këta nuk mund të neglizhonin anatemat e ultimatimet e vazhdueshme të Papatit për t’i dhënë fund shtypjes e konvertimit të dhunshëm të katolikëve në fushat e tyre, kur e dinin se pas këtyre mund të mbërrinin skalionet e armatosura të sovranëve të Evropës: mobilizimi i kryqëzatave ishte në atë kohë një armë reale në duart e Papatit. Ndaj në mjaft raste sovranët serbë iu përgjigjën presioneve të Romës duke premtuar se do të hiqnin dorë nga përndjekjet kundër shtetasve të tyre katolikë premtim që sigurisht s’e mbajtën asnjëherë³⁶. Për t’u bërë akoma me të besueshëm, shumë prej tyre, përfshirë “persekutorin e madh” Stefan Dushanin, i prematuan Papatit braktisjen e “shizmës” serbe dhe konvertimin në ritin katolik³⁷. Bile pati edhe një nemanjë, e ky qe Stefan Uroshi, që, për të dhënë provë të “devocionit” të tij ndaj Romës, i kërkoi papës Nikolla IV leje “për t’u rënë heretikëve boshnjakë”, mënyrë

e hollë kjo për të pushtuar Bosnjën pa kundërshtimin, madje me miratimin e botës katolike³⁸.

Duhet thënë se të tilla stratagjema nuk mbetën fare pa efekt. Edhe pse ishin fort të ndërgjegjshëm se këto ishin kokë e këmbë "hilerë" dhe se mbretërit serbë s'qenë veçse mashtrues, mjaft papë të obsesionuar nga ideja e një kishe universale deshën deri në fund të shpresonin në një konvertim të nemanjiçëve e të popullit të tyre në fenë katolike, gjë që do të zgjidhte edhe problemin e përndjekjeve antikatoike në mbretërinë e tyre³⁹.

Një iluzion ky i rrënjosur e gjithnjë prezent në kurinë papale dhe në oborret e Evropës katolike, po të kihet parasysh se dhe një papë i jashtëzakonshëm, si Piu II, shpresoi për një çast se do të mund të zgjeronte kufijtë e katolicizmit e do të mund të shpëtonte popujt e robëruar të Ballkanit, duke konvertuar në katolicizëm as më shumë e as më pak se të tmerrshmin sulltan Mehmet II Fatihun⁴⁰.

■ 1 *Stefan Nemanja nach den Citen des heiligen Sava und Stefans des Erstgekrönten, Serbisches Mittelalter*, bot.S.Hafner, Verlag Styria, Graz-Wien-Köln, 1962, f.82, 87 (më tej: *Stefan Nemanja*); C.Jireček, *Geschichte der Serben*, I, Band, Gotha, 1911, f.273-274.

2 *Stefan Nemanja*, f.35. Pushtimi nga Stefan Nemanja i qyteteve të Zetës (Dioklesë, Malit të Zi), të Pultit të Arbërit (od Arbanas Pilot) e të "tokave bizantine" të Llapit, Lipjanit etj., konfirmohet edhe nga një krisobullë e Stefanit të K u - rorëzuar e vitit 1199 për manastirin e Hilandarit. Shih: L.Petit - B.Korablev, *Actes de l'Athos*, V; *Actes de Chilandar*, 2e partie (Actes Slaves), St.Petersbourg, 1915, f.376.

3 Qysh më 1173, peshkopi i Dioklesë e i Tivarit ankohet "për persekutimet e Zhupanit të madh, nga të cilat të gjithë vuajnë e heqin" ("propter persecutionem a magno iupano... in tantis perturbationibus et pressuris positi omnes gemunt et dolent). Me sa dimë ky është njoftimi i parë që flet për një presion të Stefan Nemanjës në drejtim të Dioklesë. Shih: *Acta Albaniae*, I, nr.99. Krahaso dhe me nr. 113, 120 e 214.

4 Mbi bazën e të dhënave të autorëve bizantinë (Porfyrogjeneti, Kinamos), Jireçeku i përcakton kufijtë e asaj që ai e quan "atdheu i serbëve të mirëfilltë" në zonën e Limit, të Drinës së Epërme, luginës së Ibrit e rrjedhës së sipërme të Moravës Perëndimore. Shih: C.Jireček, *Trgovaci putevi i rudnici Srbije i Bosne u srednem vijeku* (Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters), në: "Zbornik Konstantina Jireçeka", vëll.I, Beograd, 1959, f.243-247; Po ai, *Geschichte der Serben*, f.120.

5 C.Jireček, *Geschichte der Serben*, I, f.395; A.Ducellier, *Byzance et le monde orthodoxe*, Armand Colin, Paris, 1986, f.339-340.

6 *Stefan Nemanja*, f.87; A.Theiner, *Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium Historiam Illustrantia*, tomus I (1198-1549), Romae, 1863, f.236, nr.320 (më tej: *Monumenta Slavorum Meridionalium*).

7 "elthan apoton Timouran oi Serboi kai Polachoi, kai yperskapton tous nekrous". P.Batifol, *Les manuscrits grecs de Berat d'Albanie*, Paris, 1886, f.124-

8 L.Branousses, *...o chronikon ton Joanninon*, Athinë, 1965, f.89.

9 "... ipsi omnes et ipsorum singuli in predictorum Sclavorum sanguine manus suas crederent consecrare", shih: Brocardus, *Directorium ad passagium faciendum*, në: "Recueil des Historiens des Croisades. Documents Armeniens", tome II, Paris, 1906, f.484.

10 M.Braun, *Die Slawen auf dem Balkan*, Leipzig, 1941, f.108.

11 A.Rambaud, *L'empire grec au dixième siècle: Constantine Porphyrogénète*, Paris, 1870, f.262; H.Ahrweiler, *L'idéologie politique de l'empire byzantine*, Paris, 1975, f.32.

12 M.Mladenovich, *L'état serbe au moyen âge*, Paris, 1931, f.103; L.Mavromatis, *I monarhike idea sti mesaionike Servia*, në: "Symmeikta", 8 (1989), f.362.

13 C.Jireček, *Geschichte der Serben*, f.386; G.Ostrogorsky, *Problèmes des relations Byzantino-Serbes au XIVe siècle*, në: "Byzanz und die Welt de Slaven", Darmstadt, 1974, f.83; R.Mihajlić, *Kraj srpskog carstva*, Beograd, 1974, f.86.

14 "... nequeunt ulterius ferre perfidiam ... curastis opportunitate captata consurgere, et iugo sue tyrannidis et inique conversatio nis abiecto...". Përgjigje e Papës Xhovani XXII vëllezërve Mentul, Andrea e Theodor Muzaka, shih: A.Theiner, *Vet- era Monumenta Historica Hungariam Sacram illustrantia*, (më tej: *Monumenta Hungariae*), tomus I (1216-1352), Romae, 1859, f.831, nr.1264.

15 C.Jireček, *La civilisation serbe au moyen âge*, f.3, 4, 15; Po ai, *Geschichte der Serben*, f.274, 314.

16 G.Ostrogorsky, *Etienne Dusan et la noblesse serbe dans la lutte contre Byzance*, në: "Byzantion", 22 (1952), f.156-163.

17 Stefan Nemanja nach Stefan dem Erstgekrönten, bot. S.Hafner, f.87; Brocardus, *Directorium ad passagium faciendum*, në: "Recueil des Historiens des Croisades, Documents Armeniens", tome II, Paris, 1906, f.484.

18 M.Tërnavë, *Migrimet e popullsisë në territorin e sotëm të Kosovës gjatë shek.XIV-XVI*, në: "Kosova", Prishtinë, 1976, f.292-293.

19 D.Bogdanović, *Knjiga o Kosovu*, Beograd, 1985, f.27.

20 M.Sufflay, *Die Kirchenzustände im vortürkischen Albanien*, në: "Illyrisch-albanische Forschungen", I Band, München und Leipzig, 1916, f.189, 216, 228; H.Gelzer, *Der Patriarchat von Achrida*, Leipzig, 1902, f.3-4, 10-11.

21 "... in ecclesiis parochialibus de Briscouia, de Rudenico, de Rogosna et de Trepzo et de Grazaniza in regno Servie ... ubi fides catholica colitur et ritus Romanae ecclesiae observatur", letër e Papës Benedikt XI e 18 nëntorit 1303 për Marinin, kryepeshkop i Tivarit, shih: *Monumenta Hungariae*, vëll.I, f.408, nr.649. Shih edhe: *Acta Albaniae*, II, nr.20; C.Jireček, *Geschichte der Serben*, f.394; M.Sufflay, *Die Kirchenzustände*, f.189. Peshkopatat katolike të Prizrenit e Shkupit, përmenden qysh më 1204, shih: A.Theiner, *Monumenta Slavorum Meridionalium*, I, f.29.

22 *Acta Albaniae*, II, nr.46.

23 St.Novakovic, *Zakonik Stefana Dusana*, Beograd, 1898, f.153 -54. Teksti i përkthyer frëngjisht në: A.Boué, "La Turquie d'Europe", vëll.IV, Paris, 1840, f.427-428.

24 St.Novakovic, *Po aty*, f.153; A.Boué, *Po aty*, f.427.

25 "Prasctu Schiete, per antonomasii, feense Catholice i thonë Arbanascka vera";

P.Bogdanus, *Cuneus Prophetarum*, Pars Prima, Patavii, 1685, Introductio.

26 A.Theiner, *Monumenta Hungariae*, II, f.9, 11; S.Ljubic, *Listina o odnosajih juznoga Slavenstva i mletacke republike*, vëll.III, Zagreb, f.186.

27 D.Kostic, *Milos Kopilic-Kobilic-Obilic*, në: "Revue Internationale des Etudes Balkaniques", Ière année, Beograd, 1935, f.238; S.Cirkovic, *Les Albanais à la lumière des sources historiques des Slaves du Sud*, në: "Les Illyriens et les Albanais", Beograd, 1988, f.353, shën.32.

28 H.Pirenne, *Storia d'Europa dalle invasioni al XVI secolo*, Firenze (Sansoni), 1967, f.301.

29 M.Sufflay, *Die Kirchenzustände*, f.241.

30 "prefati Albanenses..., nec sunt pure catholici, nec pure scismatici": kështu e përshkruan statusin religjioz të shqiptarëve më 1308 një udhëtar i panjohur, shih: *Anonymi Descriptio Europae Orientalis*, ed. O.Gorka, Cracoviae, 1916, f.28.

31 C.Jireček, *Geschichte der Serben*, f.352; *Acta Albaniae*, I, nr.648 (shënimet).

32 S'ka dyshim që konfrontimi i hapur i serbëve me Evropën katolike, aty nga fillimi i shek.XIV, u përcaktua në një masë të madhe nga konflikti që shpërtheu atë kohë ndërmjet nemanjiçëve dhe dinastisë frënge të anzhuinëve. Përveç fronit të Francës, këta zotëronin që prej vitit 1266 edhe fronin e Napolit e nga viti 1314 edhe fronin e Hungarisë. Orvatjet e Uroshit II për t'i shtrirë pushtimet e tij në Dalmaci e Bosnjë e në Shqipëri, çoi në mënyrë të pashmangshme në konflikt qoftë me anzhuinët e Hungarisë, qoftë me ata të Napolit. S'duhet harruar që në vitin 1314 vdiq edhe mbretëresha Helenë me origjinë frënge, nënë e mbretit Urosh II. Gjatë viteve 1250-1314 ajo luajti një rol primordial në marrëdhëniet e Serbisë me anzhuinët dhe me kurinë papale. S'duhet harruar gjithashtu se ndikimi gjithmonë prezant i anzhuinëve në politikën e Papatit, u bë akoma më i fortë pas transferimit të kurisë papale në Avinjon, zotërim pikërisht i anzhuinëve. Edhe kjo ngjarje vendoset kohësisht me më të sipërmet, d.m.th., në fillim të shek.XIV, viti 1309.

Të gjitha këto rrethana, të marra së bashku, ndikuan në formimin e frontit antiserb të fuqive evropiane, që e shohim të veprojë në gjysmën e parë të shek.XV. Në Ballkan ky front gjeti rezonancë të menjëhershme te shqiptarët, boshnjakët e kroatët njëlloj të kërcënuar nga ekspansioni serb. (Shih: C.Jireček, *La civilisation serbe au moyen âge*, Paris, 1920, f.19; C.Jireček, *Geschichte der Serben*, f.318, 319, 343, 348; A.Ducellier, *La façade maritime de l'Albanie au moyenâge*, Tessalonike, 1981, f.333-334).

33 C.Jireček, *Geschichte der Serben*, f.352.

34 M.Sufflay, *Die Kirchenzustände*, në: "Illyrische-albanische Forschungen", I, f.208.

35 Brocardus, *Directorium ad passagium faciendum*, f.484.

36 Për t'u përmendur është këtu letra e car Stefan Dushanit për Papën Inocent VI, dërguar para muajit dhjetor 1354, pra në kohën kur persekutimet kundër "katolikëve" në shtetin serb kishin arritur kulmin e tyre (kujtojmë se më 1354 kodi i Stefan Dushanit iu nënshtua një redaktimi të ri e në veçanti u forcuan nenet "antiheretike" të tij. Në këtë letër, car Dushani pasi i pranon përndjekjet e katolikëve në mbretërinë e tij, premtori: 1) t'u kthejë katolikëve kishat e manastiret e sekuestruara me dhunë; 2) të ndalë ripagëzimin e katolikëve sipas ritit serbo-ortodoks; 3) të lirojë gjithë peshkopët, abatët, priftërinjtë dhe besimtarët katolikë që mbaheshin të burgosur, t'u kthejë

atyre kishat, manastiret e pronat kishtare; 4) të lejojë ushtrimin e lirë të besimit katolik; 5) të lejojë që të rikthehen në gjirin e kishës katolike të gjithë ata, që, të shtrënguar me dhunë ose kërcënim (vel vi metuve coacti), kishin qenë detyruar t'a braktisnin atë. (Shih: A.Theiner, *Monumenta Hungariae*, vëll.II, Romae, 1860, nr.16, 20, f.9, 11; A.Tautu, *Acta Innocentii Papae VI (1352-1362)*, Romae, 1961, nr.28, f.51-54).

37 Premtimet serbe për ndërrimin e ritit e bashkimit me Papatin fillojnë që me Stefanin e kurorëzuar, djalë të Nemanjës më 1199. (A.Theiner, *Vetera Monumente Slavorum Meridionalium*, I, nr.9, 10, f.32, 33). Gjatë sundimit të tij të gjatë (1282-1321) Uroshi II hapi 3 herë traktativa me Romën për bashkimin e tij e të "popullit të tij" me fenë katolike, më 1288, më 1303 e 1308, atëherë këtu duhet ta tregosh hapur me vepra (si quod ore profers, corde credis, et quod corde credis, opere compleas evidenter). Shih: Ç.Eubel, *Ballarium Franciscanum*, tomus V, Romae, 1898, f.49, nr.109. Shih po aty dhe shënimin 2; Ducange, duke bërë fjalë për traktativat e hapura me iniciativë të Stefan Dushanit me Papën Inocenti VI më 1354 lidhur me "konvertimin" e vet në katolicizëm, nënvizon se cari serb "nuk nisej aspak nga dashuria për fenë katolike, por nga qëllimi për të shmangur luftën me Hungarinë". (Shih: Carolus du Fresne dominus du Cange, *Historia Byzantina*, t.I (Familiae Augustae Byzantinae), Venetiis, 1729, f.228-229; shih edhe: A. d'Avril, *La Serbie Chrétienne*, Paris, 1897, f.214). Përgjithësisht mbi natyrën koniunkturore të politikës së nemanjiçëve serbë ndaj Papatit (shih: D.Obolensky, *The Commonwealth of Byzantium*, Bari (Laterza), 1974, f.356), i cili thotë se mbretërit serbë e luajtën vazhdimisht kartën e konvertimit në katolicizëm thjeshtë për koniunkturë politike.

38 A.Theiner, *Vetera Monumenta Historica Hungariam Sacram illustrantia*, tomus I (1216-1352), Romae, 1859, f.377-378.

39 Më 1 prill 1308, Papa Klement V ngarkon dy emisarë të tij, Grigorin nga Kotorri të Urdhërit të Minorëve dhe Henrikun nga Rimini të Urdhërit të Predikatorëve, që të shkojnë te mbreti serb Urosh II për të verifikuar nëse premtimet e këtij lidhur me bashkimin me Romën "nuk ishin fund e krye mashtrim (fuerint sine simulatione completa)". (Shih: A.Theiner, *Monumenta Slavorum Meridionalium*, I, f.130, nr.182). Sipas Philippe de Meziere, që jetoi në shek.XIV edhe premtimi i carit serb Stefan Dushan mbi kthimin e vet në katolicizëm, në një moment të vështirë për të, më 1354, u vlerësua në Romë si premtimi i "një gënjeshtari" (mendacis). (Shih: D.Farlati, *Illyricum Sacrum*, tomus VII, Venetiis, 1817, f.77).

40 F.Babinger, *Maometto il Conquistatore*, Torino (Einaudi), 1967, f.212-214.